

ILLYRII ȘI THRACII

THEODOR N. TRAPCEA

Teritoriul țării noastre, ca și cel al Peninsulei Balcanice a fost locuit de oameni începînd cu desprinderea lor din starea de animalitate, din perioada geologică numită pleistocen, adică cu trei milioane de ani în urmă. Mărturiile arheologice atestă existența unor populații de origine preindoeuropeană de-a lungul paleoliticului și neoliticului. Către anii 2400—2300, populații numite indo-europene și care locuiau un teritoriu cuprins între Volga inferioară și fluviul Jenisei, în Siberia de vest, au început să roiască. Grupuri de păstori seminomazi cu o structură socială și o cultură materială și spirituală deosebită de cele ale vechilor populații neolitice se răspîndesc spre vest.

Aceste populații așezate în bună parte pe teritoriul Poloniei de azi își însușesc tehnica fabricării cuprului și bronzului. Evenimentul a avut loc în jurul anului 2000 și a constituit o importantă cotitură în istoria Europei, căci se puneau bazele primei metalurgii complexe, iar sub raport etnic și lingvistic baza comunității de limbă europeană. La data amintită are loc și un proces de diasporă, de migrație a populațiilor i.e. care sălășluiseră cîteva secole pe teritoriul Poloniei de azi, spre sud. Din rîndul lor făceau parte *elinii*, *thracii* și *illyrii*.

Pornind de acolo, *triburile illyre* s-au revărsat spre Marea Adriatică și au populat partea de vest și centrală a Peninsulei Balcanice. Numărul lor, după așezare, era între 80 și 100. Diferitele denumiri pe care le aveau s-au schimbat mereu, în funcție de locul pe care-l ocupau. Pe malurile Savei s-au așezat *breucii*. *Iapozii* se aflau în Bosnia de vest și în *Lika*. Vecini cu ei pe țărmul mării și pe insule erau *liburnii*. În perioada de stăpînire romană se remarcă *delmatii*, cu capitala la Delminium (Županac); stăpîneau și portul Salona. Mai spre sud de ei erau așezați, populînd și înălțimile munților, *ardiaeii* (lat. *vardaei*), din rîndul cărora s-au ridicat numeroși pirați. La sud-est de rîul Narenta (Neretva de azi) erau situați *daorsi* (lat. *daversi*), care mai tîrziu vor bate monedă proprie. La nord-est de acest trib era al *docleașilor*, care ocupau cea mai mare parte din teritoriul Muntenegrului. Vecini cu ei erau *Sabeatae*, așezați la est de lacul Scutari, iar la nord erau *pirustae*, iscusiți mineri. Dintre triburile aflate în sud-estul Peninsulei, mai însemnate erau *dassareatae*, situați în regiunea muntoasă, pînă la superbul lac Ohrid; *albani*, despre care amintește Ptolemeu și care aveau orașul Arbanopoli. În interiorul Peninsulei Balcanice se afla unul din renumitele triburi illyre al *autariașilor*. În timpul stăpînirii romane erau puternici *daesitates*, așezați probabil în interiorul Bosniei. Pe cursul superior al Vardarului și al Drinului Alb, în ținutul Cosova (Cîmpia Mierlei) și al orașului Niș

era patria *dardanilor*, care sînt menționați abea în 284 e.n., ca adversari redutabili ai macedonenilor, apoi ai romanilor.

Hotarul etno-lingvistic al populațiilor illyre față de vecinii lor este dificil de delimitat din cauza lipsei de informații istorice, ca și din pricina numelor comune — thraco-illyro-peonice etc. — și mai ales din cauza infiltrațiilor de elemente illyre în masa thracă și invers a elementelor thrace în rîndul illyrilor. Totuși, se poate fixa cu oarecare aproximație următoarea linie pornind din sud-est, de la orașul Aulon spre lacul Prespa, pînă la orașul Heracleea; de aci granița se îndrepta spre nord și despărțind pe illyri de macedonenii, trecea prin Scupi (Skopije), pînă la Ulpiana; de la acest orașel se îndrepta spre nord-est la riul Ibar, afluent al Moravei (Margus), iar de acolo la Singidunum (Belgrad), despărțind pe illyri de thraci. De la Singidunum, granița se îndrepta spre nord-vest și, făcînd o buclă mare la lacul Balaton de azi, cobora spre sud-vest, pînă la Pola.

Limba vorbită de triburile illyre era i.e. de tip satem. Ea a dispărut în primele veacuri ale e.n., în urma intensei romanizări. Tot ce-a rămas de la illyri sînt numai fragmente: de lexic, glose și nume proprii purtate de persoane și triburi, zeități și localități din Illyria, toponime și hidronime. Numele de persoane erau constituite, în marea lor majoritate, dintr-o singură temă, ceea ce face o caracteristică a limbii illyre (*Dazas, Pladomenus, Tato, Verzo, Sarus* etc.). Bărbații și femeile puteau avea același nume, determinarea făcîndu-se prin sufix: *Oeplus* și *Oepla, Steunas* și *Steunata* etc. Antroponimele exprimau de obicei calități fizice și morale, ca: *Aplus*, „forță“, *Vaikanet*, „vitejie, victorie“, *Zavik*, „grație“, *Verzo*, „hărnicie“ etc.

Toponimele și hidronimele redau în mod obișnuit situația de fapt: *Asano*, „piatră, pietroasă“, *Burnum*, „încăpere“ sau *Angros*, „sinuosul“, *Ardaxanos*, „curs de apă“ etc.

Illyrii erau nordici, de aceea *caracterul lor somatic* ținea de specificul lor: erau înalți, bine legați și robuști; aveau părul blond și ochii albaștri. Făceau parte din tipul dolicho-și mezocefal. Trăsăturile amintite s-au conservat o perioadă de timp îndelungată, dovada constituind-o împărații romani de origine illyră, ca Probus, Valentinianus, Dioclețian, care posedau asemenea trăsături.

Ca popor primitiv, trăind în general în ținuturi care nu l-au răsfățat prin fertilitatea solului sau de a avea relații cu popoare civilizate, illyrii posedau calități și defecte inerente acestei conjuncturi. De aceea, pentru grecii și romani, ei erau „cel mai sălbatic dintre neamuri de oameni“, cruzi, înclinați la jaf, piraterie și alte apucături rele. Nu au acordat importanță vieții sociale și disprețuind pudicitatea, spune Herodot, fetele lor nu erau oprite să aibe copii de la oricine. Există și relatări favorabile la adresa illyrilor, dar, în mod obișnuit sînt idealizante. Ceea ce nu le poate fi însă contestat, sînt calitățile lor războinice, vitejia și disprețul față de moarte. Dovada acestor calități o constituie participarea femeilor la lupte, dîrzenia opusă timp de două secole cotropitorilor romani, sau înrolarea masivă a tinerilor illyri în armata romană, distingîndu-se eroic pe diferitele oîmpuri de luptă.

În societatea illyră, *femeia* era în mare cinste. Informațiile istorice vorbesc despre unele regine, care au condus, și despre un fel de poliandrie la liburni. Varro, contemporan cu Cicero, are cuvinte de laudă la adresa femeilor

illyre, care se ocupă de păstorit, cară lemne la focul sacru, întrețin întreaga gospodărie.

În privința religiei, se pare că illyrii nu manifestau o preocupare deosebită. Popor prin definiție pragmatic, s-a rezumat la un număr redus de divinități, vreo 20. Dintre acestea, la numai 3—4 se poate identifica semnificația numelui : *Bindus*, „zeul apelor“, *Grabovius*, „strălucitorul“, *Menzana*, „zeul cailor“, *Verzobius*, „cel energetic“.

În rîndul triburilor illyre au existat *diferențieri sociale*. Se atestă existența sclavilor, proveniți probabil din rîndul populațiilor subjugate, fie preindoeuropene, fie cele supuse prin război. Pe lângă această clasă socială, mai exista una, despre care face mențiune Athenaios : „Ardiaioi, spune istoricul grec, exploatează o masă considerabilă de „clienți“ dependenți și a căror situație e comparată cu a hilotilor din Sparta și a penestilor din Thesalia“. Afirmatia aceasta este întărită de Varro, potrivit căruia încă în sec. I î.e.n. ar fi existat în Illyricum țărani dependenți de felul celor cunoscuți în Egipt și Asia Mică. Numeroși erau „clienții“ în rîndul dardanilor. Marea masă a illyrilor era formată din oameni liberi, care aveau fruntași sau regi, cu drept de a moșteni tronul.

În ce privește ocupațiile, illyrii aveau ca îndeletnicire principală creșterea vitelor. Scriitorul roman Plinius laudă lîna oilor pe care o vindeau illyrii, de asemenea brînză produsă de ei, cunoscută după tribul care o vindea : *Caseus dalmaticus*, *C. docleas*, *C. dardanicus* etc. După o mențiune a lui Strabo, pămîntul era impropriu pentru agricultură, de aceea se practica pe o scară redusă și în mod primitiv. Iapozii cultivau mei. Înainte ca să se fi răspîndit vinul, illyrii au consumat o băutură alcoolizată, preparată din mei, orz, grîu și rădăcini de esențe diferite.

Alte îndeletniciri ale illyrilor erau : pescuitul și mineritul. Numeroasele golfuri ale Adriaticei, ferite de curenți și valuri, ofereau excelente locuri de prins pește. Mineritul era cea mai rentabilă dintre ocupații. La început se practica pe scară redusă, prin spălarea nisipurilor cu fîricele de minereu de magnetită și aur. La un nivel superior se practica mineritul propriu-zis. Dalmatinii, panonii și pirusti erau renumiți mineri. Din rîndul celor din urmă au fost aduși în Dacia, în regiunea auriferă, cît și la săparea drumului în stîncă la Porțile de Fier.

Industria casnică consta din prelucrarea lînei, turnarea metalelor, olărit, confecționarea hainelor, armelor și uneltelor de pescuit. Navigația pe Marea Adriatică a constituit o specialitate a illyrilor, făcîndu-i renumiți marinari și pirați în lumea antică, mai ales pe cei din triburile liburnilor și ardiaeilor. Comerțul maritim și schimbul de mărfuri s-au făcut cu coloniile grecești, sub impulsul cărora au fost atrași în circuitul lumii ellenice. Tot sub influența lor, illyrii au bătut și primele monede.

Sub raport politic, este de remarcat faptul că illyrii n-au fost organizații niciodată într-un stat unitar. O singură dată s-a întîmplat, în sec. III și II î.e.n., ca un stat de al lor să cuprindă malul adriatic pe o porțiune mai întinsă, de la Ljes (Alesio) la Šibenik. Acesta însă nu era un stat unitar, ci o uniune de triburi, care avea capitala la Škodra.

Modul de trai individualist, cu tendințe spre anarhie care-i caracteriza pe illyri, este descris de Appianus în felul următor : „locuiesc în cîmp și în sate după neamuri, nu se întrunesc la ședințe comune, nu au conducători pentru

întreaga populație ; cei în stare să poarte armele ar fi vreo 100.000, dar nu se adună toți din cauza anarhiei“. De aceea, *istoria politică și militară* a illyrilor este dificil de cuprins într-un tot organic, fiind mai curînd trecutul de luptă al diferitelor triburi.

Informațiile scrise despre illyrii balcanici (exceptîndu-i pe cei din Italia) sînt relativ tîrzii, datînd din sec. VI î.e.n. Ele se datoresc în primul rînd navigatorilor greci care, în căutare de comerț cu popoarele „barbare“ de pe coasta Adriaticei, au intrat în relații cu „illyroi“ și i-au descris.

În sec. V î.e.n., se știe că illyrii se amestecă în conflictele orașelor grecești Epidamnos și Apollonia ; iau parte la luptele cu macedonenii, împotriva lor sau alături de ei etc. În sec. al IV-lea iau amploare conflictele illyrilor cu macedonenii. Numai Filip al II-lea este în stare să stăvilească o invazie a lor și, înfrîngîndu-i, să-i constrîngă la încheierea unei păci. Dar, cînd regele macedonean devine periculos pentru Atena, Demosthene, cel mai implacabil dintre adversarii săi, caută la illyrii aderenți pentru o luptă comună împotriva agresorului. Illyrii găsesc un aliat prețios în lupta contra lui Filip al II-lea, pe însuși fiul său, Alexandru, care, aflîndu-se în conflict cu tatăl său, se refugiase la ei. Dar odată ajuns rege, Alexandru cel Mare a avut de înfruntat o periculoasă coalitie a triburilor illyre și thrace. El a reușit să zdrobească pe adversari, după care a încheiat pace cu illyrii. După moartea marelui rege, illyrii încearcă să se folosească de această împrejurare și triburile taulanților și autariaților năvălesc în Macedonia. Dar Cassandru îi înfrînge și strămută din ei vreo 20.000 în Thracia de sud-vest.

Un eveniment important în trecutul illyrilor a fost infiltrarea celților, proces care a durat între anii 380 și 270 î.e.n., producînd o puternică perturbare în rîndurile lor.

La mijlocul sec. III î.e.n., în zona centrală a coastei dalmatine, din valea Narentei (Neretva) s-au ridicat clanuri ale ardiaeilor — o populație de pirai încercați și temuți — care au întemeiat un stat. Sub conducerea regelui Pleuratus, a fiului său Agron și a urmașei acestuia regina Teuta, statul amintit a prosperat, pînă ce Teuta, intervenind în treburile orașelor grecești, a provocat intervenția Romei. În două rînduri, la 229 și 219 î.e.n., armatele romane au învins armatele illyre, obligîndu-le la defensivă. Roma n-a trecut totuși la anexiuni. În schimb, consecventă politicii de dezbinare a adversarului, a încheiat alianțe cu unele clanuri, împotriva altora, și instigînd pe unii împotriva altora, a supus toată Illyria. Procesul a durat un secol și jumătate. În 168, Gentius (180—167 î.e.n.), rex Illyrorum, a fost înfrînt și țărmlul adriatic la sud de Naro a fost ocupat de romani, devenind *Illyricum regnum*. La 156 î.e.n. dalmatii au fost nevoiți să accepte supremația Romei, după ce opuseseră îndelungată rezistență. În anii următori au fost supuși ardiaeii, pleuraeii, scordiscii și la 129 iapozii. Cîteva răscoale ale illyrilor (la 119—117, 78 și 51 î.e.n.) au fost înfrînte. În timpul războaielor civile din Italia, dalmatii au găsit prilejul să scuture jugul roman, aliindu-se cu Pompeius, dar, în cele din urmă, se supun lui Caesar.

Sub domnia lui Octavianus Augustus legiunile romane pătrund adînc în interiorul Illyriei, ajungînd pînă la Sava, de-a lungul căreia ridică mai multe fortificații. Triburile illyre devin conștiente de marea primejdie de care sînt amenințate prin încercuirea lor ; de aceea așteptau momentul să se răscoale.

Prima răscoală se produce în 16 î.e.n. care-i înăbușită de Tiberius (12—10 î.e.n.). O nouă răscoală a illyrilor, aliați cu pannonii, se declanșează pe o bună parte a teritoriului illyr. Roma este nevoită să concentreze un efectiv de 120.000 de oameni și în cele din urmă să-i înfrângă pe răsculați (6—9 e.n.). Teritoriul dintre Adriatica și Dunăre a fost împărțit în două provincii romane : *Dalmatia* și *Pannonia*.

De acum, triburile illyre supuse Romei vor simți „rindeaua“ nivelatoare a civilizației romane. Mii de illyri se răspîndesc în noua patrie, mai largă, *Orbis Romanus* ; alții îngroașă rîndurile armatei romane ; iar cei rămași pe pămînturile ancestrale sînt supuși romanizării prin alte mijloace, impunîndu-se limba latină, cultul zeităților romane și al Romei însăși. Procesul de romanizare a fost eficient și radical, încît limba illyrilor, antroponimele, hidronimele, theonimele dispar, din ele rămînînd doar vestigii.

Thracii fac parte din neamurile indoeuropene. Ei s-au desprins de celelalte popoare de aceeași obîrșie și s-au revărsat, către începutul mileniului al II-lea î.e.n., spre sud, ocupînd un vast teritoriu situat între Carpații Galiției, mările Egee, Neagră și Adriatică. În afara acestui teritoriu, triburi thrace s-au răspîndit sub formă de enclave în nordul Mării Negre, în insulele din Marea Egee : Thasos, Samotrace, Lemnos, Imbros, Tenedos ș.a. ; de asemenea în Asia Mică : în Bithynia, Mysia, Phrygia, Troas și Lydia. Impresionat de numărul lor, Herodot spunea : „neamul thracilor este cel mai numeros din toate neamurile de oameni, după hinduși ; dacă ar fi sub domnia unei singure căpetenii, ar fi de neînvins“. Thukydide însă, care i-a cunoscut mai bine, notează că sciții erau mai numeroși decît thracii. Adevărul este că în epoca preistorică erau foarte răspîndiți, după cum rezultă din descoperirile arheologice făcute la Troia și Micene de podoabe și alte obiecte de proveniență thracă.

Așezarea triburilor illyre în Peninsula Balcanică a cauzat restrîngerea thracilor, împingîndu-i spre est pînă la Margus (Morava), și asimilarea celor de pe coasta dalmată. În istorie, thracii sînt cunoscuți și ca purtători ai culturii bronzului.

Numele etnic thrax, thraex, care apare prima oară în epopeele homerice, latinește' *thraex, thraeci, thraces*, are origine incertă, probabil grecească sau ellenică. Grecii venind în legătură cu vreun clan sau trib cu acest nume l-au răspîndit și generalizat asupra tuturor triburilor care vorbeau o limbă comună, sau înrudită și duceau o viață social-economică similară.

Thracii, după cum constata Herodot, erau dezbinați, de aceea n-au putut constitui un stat thrac, unitar, care să cuprindă toate neamurile și teritoriile locuite în masă de ei. Numărul triburilor thrace depășea cifra de o sută. Strabo cunoaște numai 22, desigur pe cele mai importante. Unul din cele mai numeroase dintre ele a fost al *odrysilor*, așezat pe cursul inferior al râului Hebrus (Mărița) și pe versantul nordic al Munților Rodope. *Tinii* au trăit pe țărmul Mării Negre, la sud de masivul Haemus (Stara Plavina). Vecinii lor au fost *astii*. Un alt trib foarte numeros și puternic era al *geților*, din care un grup era așezat între Carpați (Muntenia, Moldova etc.), Haemus, râul Osem (afluent al Dunării, în dreptul orașului Tg. Măgurele) și Pontul Euxin, iar altul era așezat între Carpați și podișul Transilvaniei, cunoscut sub numele de *daci*. Alte triburi thrace au fost *tribalii* și *mysoi* (*moesii*). Primii locuiau în

preajma râului Oescus (Isker), iar moesii între Dunăre și Haemus. Tribalii sînt cunoscuți și din luptele purtate cu Alexandru cel Mare, apoi din participarea lor la marea expediție a regelui macedonean în Persia. În cîmpia Sofiei — capitala Bulgariei — au trăit *sarzii* sau *serzii*, în mijlocul cărora s-a ridicat în epoca stăpînirii romane Serdica (Sofia). În jurul orașului de azi Kiustendil locuiau *denteletii*.

Thracii, ca de altfel toți nordicii, erau blonzi (flavi, rubri), cu piele de culoare deschisă, robuști, de statură înaltă, erau renumiți călăreți și vînători. În privința calităților morale și fizice ale thracilor, ale defectelor pe care aceștia le aveau, opiniile istoricilor antici sînt uneori laudative, altele deprecative. Herodot spune că erau leneși, iar alți istorici completează, spunînd că erau primitivi, vicleni, desfrînați. Aprecierile sînt în bună parte subiective, fiindcă aparțin istoricilor greci, care raportau constatările lor la societatea în care trăiau, superioară față de cea a triburilor primitive.

Cultura materială și spirituală pe care au dezvoltat-o thracii demonstrează că acest popor dispunea de mari valențe intelectuale. Thracii au dat pe legendarii cîntăreți *Orfeu* și *Thamyris*, iar thraco-frigienii zeitățile *Dionysos*, *Semele*, *Sabazios*, *Silenul Sirene*; pe zeul medic *Aesculap*, în domeniul medicinei; pe cel mai de seamă istoric — în perioada ellenistică — *Thucydides*; artiști ca *Brygos*, *Doidalses*; gramatician ca *Dionysos Thrax*.

Thracii n-au dat dovadă de calități politice și militare deosebite, dar în lumea ellenistică și romană, mai ales în perioada Romei imperiale, din rîndul lor s-au ridicat șefi militari și împărați romani cu remarcabile calități, ca de exemplu: Maximinus Thrax, Aurelianus, Claudius al II-lea, Galerius, Constantin cel Mare, Justinian etc. Formații auxiliare și legiuni recrutate din rîndul thracilor au luptat vitejește pe diferite cîmpuri ale imensului Imperiu roman tricontinental.

Limba thracilor este un idiom i.e. independent din grupa satem înrudită cu limba illyră. Dispărută azi, prin romanizarea triburilor thrace, apoi slavizarea parțială a populației romanizate, limba thracă a fost în parte reconstituită pe bază de material lingvistic thrac existent, redus și de inegală valoare documentară, cum sînt: cîteva imprecații stereotipice la adresa profanatorilor de morminte, unele inscripții funerare și religioase frigiene, o inscripție thracă cu litere grecești pe un inel — nedescifrată pînă în prezent —, glose constînd din cuvinte izolate păstrate de lexicografi (70—80 din care numai 27 se pot identifica), nume dace de plante în număr de 40, păstrate în scrierile de botanică ale lui *Dioscorides* (Pedanios) din Anazarba, celebru medic în sec. I. e.n., nume proprii în număr de vreo 2 050.

Numele proprii, antroponimele, exprimau de obicei calități morale sau fizice: *Aidezyles* care „luminează“, *Bendis* „melodie“, *Bidia* „credință“ etc.; sau nume de animale: *Cozeil* „capră“, *Hesbenus* „cal“ etc.; *Blostis* „floare“. Numele erau de obicei compuse din două teme, care amintesc pe cele ale grecilor, celților, hindușilor, germanilor, perșilor și armenilor: *Auluporis*, *Bithitralis*, *Dinikenthos*, *Mukoporis*, *Rhaiskuporis*; mai rar erau nume dintr-o singură temă: *Cotyso*, *Bithys* sau *Seuthes* etc.

Toponimele thrace se recunosc după elementele : *diza* și *dizos*, la cetăți ; *para* și *dava* la sate, sau după radicalul *germ*, pentru localități cu izvoare de apă caldă.

În ce privește, *religia*, thracii erau politeiști și au avut o foarte bogată mitologie, care a influențat și mitologia vechilor greci. De aceea Thracia era considerată leagănul numeroaselor mituri și legende grecești. Un însemnat număr de zei și eroi din pantheonul grec, care la prima vedere păreau autohtoni și au avut rol important în religia grecilor, sînt de fapt de origine thracă.

O caracteristică în practicile religioase ale thracilor era concepția animistă și cultul pentru forțele naturii. O altă caracteristică a religiei lor este henoteismul, prin care trebuie înțeleasă o ierarhizare a divinităților, comună tuturor popoarelor indoeuropene.

Influența mitologiei grecești mai ales din perioada ellenistică este evidentă în pantheonul thrac : Zbelthiurdos, bărbosul zeu al luminii și fulgerului, își are corespondent în Zeus al grecilor ; Bendis este Artemis a grecilor și este înfățișată în sculpturi aidoma ei, cu arcul și săgeata călărind și însoțită de cîini de vînătoare. Despre aceasta din urmă, Platon spunea, în opera sa „Republica“, că era venerată în special de străini și thracii orbi. Dar pe lîngă aceste divinități de origine greacă, la thraci era practicat, în epoca ellenistică, cultul lui Apollo. Zeii cei mai iubiți ai thracilor erau Sabazius sau Savadius și, înrudit cu ei, Dionysos, considerat de origine thrac, sărbătorii cu fast, petreceri zgomotoase și orgii. Eroul thrac sau „călărețul thrac“ este înfățișat cu cîini de vînătoare, porci mistreți, cerbi și lei, pe pietrele funerare ale marilor domnitori. Cultul lui este legat de credința vechilor thraci despre viața de dincolo.

Preoții aveau mare trecere la thraci. Este cunoscut cazul lui Deceneu, ca sfetnic al marelui rege.

Zeului suprem i se aduceau jertfe omenești. Dintre obiceiurile legate de ritul înmormîntării este de reținut că la moartea vreunui nobil era ucisă una din soții, care era apoi îngropată laolaltă cu soțul decedat. Procesul era însoțit de jocuri războinice, iar peste mormînt se puneă grămadă de pietre.

Geții, spune Herodot, se cred nemuritori. Această afirmație trebuie înțeleasă în sensul că aveau credința în metempsihoză — nemurirea și transmiterea sufletului — și că vor ajunge în tovărășia zeilor.

Arta și cultura thracilor s-a dezvoltat în legătură indisolubilă cu arta și cultura ellină radiată de coloniile grecești, așezate pe țărmul Mării Egee și al Mării Negre, de asemenea sub influența scită și celtă. Cultura materială în orașele grecești se afla la un nivel superior de dezvoltare față de cea existentă în Thracia. De aceea nu constituie nici o surpriză faptul că la înfrumusețarea clădirilor publice din orașul Apollonia s-a făcut apel la arhitectul grec Calamis ; că orașul Mesembria avea un teatru după modelul grecesc ; că la Callatis și Histria cioplitorii, cizelatorii sau ceramiștii lucrau pentru satisfacerea unei clientele tot mai numeroase și mai pretențioase din Dobrogea și din nordul Dunării. Despre nivelul cultural al orașului Callatis vorbește semnificativ faptul că este locul natal al „geografului epocii“, Demetrios Thrax.

Coloniile grecești de pe țărmul Mării Egee au jucat un rol important mai ales în viața economică și culturală a thracilor. Abdera a fost orașul în

care s-au născut Democrit și Pythagora, primul fiind un zelos susținător al filozofiei materialiste, iar al doilea renumit matematician și înțelept (sec. VI).

Cultura materială a thracilor are și un caracter propriu, original, care se remarcă prin motivele tradiționale decorative, uneori cu trăsături de inspirație scitică. Măiestria artistică thracă și în special obiectele de artă thrace sînt reprezentate prin numeroase obiecte de aur, argint și bronz sau lut, ca și prin diferite vase găsite pe morminte.

Pentru *arhitectura* thracă caracteristice sînt construcțiile funerare și monumentele funerare, în număr de cîteva mii, și care trădează influența ellină în acest domeniu. Mormintele sînt din piatră, înalte și prevăzute cu un coridor subteran. Tipic și pînă azi unic în felul său este mormîntul bogat decorat descoperit la Cazanlıc (R. P. Bulgaria).

Cultura materială și spirituală a thracilor a intrat într-o fază de declin în sec. III î.e.n. Faptul se datorește pauperizării populației, mai ales în a doua jumătate a secolului amintit, cît și invaziilor distrugătoare ale celților (sec. III), bastarnilor (sec. II), goșilor (sec. I). Pe de altă parte, se observă o diminuare sensibilă a originalității în arta thracă, pînă la dispariția ei.

Dezvoltarea social-economică a thracilor. Cultura bronzului în spațiul carpato-balcanic și ai cărei purtători erau thracii se încheie către sfîrșitul secolului al XII-lea î.e.n., după care ia naștere cultura fierului, numită a hallstattului timpului. Este prima perioadă a fierului și ea durează pînă în secolul al VII-lea î.e.n. Noul metal revoluționează societatea și cultura populațiilor din spațiul carpato-balcanic, impunîndu-i o structură puternic diferențiată, cu șefi asemănători grecilor din epoca „homerică“.

În a doua jumătate a sec. VIII î.e.n., cultura hallstattului timpuriu suferă transformări, care duc la o nouă fază în cultura fierului, aceea a hallstattului mijlociu (750—600 î.e.n.). Mobilitatea triburilor a determinat o potențare a unității culturale pe întreg spațiul carpato-balcanic.

Majoritatea triburilor thrace, mai ales cele din cîmpie, se ocupau cu agricultura, cultivînd cereale. Păstoritul era de asemenea prosper. În regiunile deluroase care înconjoară Carpații, în ținuturile de la sud de Stara Planina viticultura era o îndeletnicire predilectă. În antichitate se considera că patria viței era țărmlul thracic al Mării Negre, unde și în prezent crește cultivată sau de pripas vița de vie. Thracii erau cunoscuți în antichitate ca renumiți băutori de vin, iar cazul cu Burebista, care a dispus stîrpirea viței de vie, este elocvent în această privință. Strabo corectează acest tablou al societății thrace adăugînd că la moesi erau mulți asceți, care nu beau vin și trăiau consumînd miere, lapte și brînză.

Thracii se ocupau cu creșterea animalelor, mai ales a cailor, măgarilor și oilor. În Iliada, Thracia este descrisă ca patria oilor, iar thracii erau apreciați ca excelenți înblînzitori de cai.

Una din ocupațiile importante pentru economia thracă era mineritul și prelucrarea metalelor. Se extrăgea minereu nu numai din nisipul rîurilor, ci și din mine (cuniculi). Din metal thracii confecționau obiecte de uz casnic, podoabe, arme.

În urma folosirii metalelor, mai ales a fierului, implicațiile s-au concretizat în societatea thracă, prin apariția claselor sociale. Unealta din metal este mai productivă; se produce o acumulare de bogăție, iar aceasta va duce la o diferențiere socială. Din informațiile pe care le furnizează Iliada și Odiseea, de asemenea descoperirile arheologice, rezultă că în sec. al VI-lea î.e.n. în societatea thracă din spațiul carpato-balcanic exista proprietatea privată. Însemnările lui Herodot vorbesc clar despre existența unor șefi-conducători, țărani liberi și sclavi, care puteau fi vinduți.

Rolul femeii în societatea thracă era relativ minor, fiind subordonată întru totul bărbatului, care putea dispune asupra vieții sale și a copiilor lor; poligamia constituia un obicei înrădăcinat.

Istoria thracilor. Din mulțimea de triburi thrace se disting trei mari grupe, care au dobândit cu timpul trăsături deosebite datorită condițiilor geografice, economice, istorice și culturale diferite. O grupă o constituiau mysienii și frigienii din Asia Mică, a doua thracii propriu-ziși din Peninsula Balcanică, iar a treia geto-dacii. Între cele trei grupe au existat deosebiri de dialecte, de tendințe religioase, de obiceiuri, de orientări culturale.

În cele ce urmează va fi schițat trecutul celor două grupe europene.

Istoria scrisă a thracilor, incluzând și pe cei de la nordul Dunării, începe o dată cu informațiile lui Herodot despre expediția lui Darius (514 î.e.n.), regele perșilor, împotriva sciților. Triburile thrace de-a lungul Mării Negre s-au supus marelui rege, în schimb geții, care formau probabil o uniune tribală între Haemus și Carpați, au opus rezistență.

Thracii din sudul Peninsulei Balcanice au jucat rol important în cadrul războaielor purtate de perși, sub conducerea lui Mardonius (492 și 480 î.e.n.), thrac de origine, apoi de Xerxes, urmașul lui Darius, împotriva grecilor.

Către 460 î.e.n., *odrysii*, cel mai puternic dintre triburile thrace, reușesc să-și impună supremația și să întemeieze un „imperiu“ sub conducerea regelui Teres. Sitalkes, fiul său (440—424 î.e.n.) a întărit statul odrys și i-a extins granițele pînă la Dunăre. Capitala regatului odrys era la Cypsela (Bulgaria, Koprinka). Frunțașii triburilor supuse, un fel de vasali, erau obligați să aducă daruri regelui, iar orașele grecești să plătească tribut, de vreo 400 de talanți, care a sporit cu timpul.

Ridicarea Macedoniei sub Filip al II-lea a dus în mod inevitabil la un conflict între acesta și triburile thrace dezbinat după moartea lui Sitalkes. Filip al II-lea a cucerit teritoriul dintre râul Nestos (Mesta) și Dunăre, unde a înfruntat pe un „Histrianorum rex“. — probabil regele unei uniuni tribale gete —, și a anexat teritoriul deținut de regele scit Ateas, în Dobrogea. Astfel o parte din Thracia deveni provincie sub un șef macedonean. Urmașii lui Filip al II-lea, — Alexandru cel Mare, Antipatros și Lysimachos, — au dus lupte grele pentru menținerea cuceririlor făcute. Diadohul Lysimachos a încercat în două rînduri să-și asigure granița dunăreană, prima oară trimițînd pe fiul său Agathocles, iar a doua oară conducînd personal o armată peste fluviu. Ambele expediții s-au terminat prin înfrîngerea armatelor macedonene de către Dromichete, conducătorul unei uniuni tribale.

După moartea lui Lysimachos (la 281 î.e.n.), influența Macedoniei scade în Thracia, mai ales că invazia galaților (celți) din 280 î.e.n. a zguduit profund statele ellenistice din Macedonia și Thracia.

La sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui următor, puterea celților, care invadaseră și Dacia, scade. În Thracia odrysii încearcă să-și refacă puterea de odinioară. O uniune tribală mai trăiește timp de jumătate de secol, după care sucombă în fața puterii ineluctabile a Romei. Este supusă și Macedonia, care la 146 î.e.n. devine provincie romană. Statul clientelar thrac a supraviețuit acestui eveniment pînă la 46 e.n., cînd e supus Romei.

Thracii se răscoală în mai multe rînduri împotriva ei, dar de fiecare dată sînt înfrinți și, în cele din urmă, ținutul dintre Haemus și Marea Egee e transformat în provincie romană cu numele Thracia, iar teritoriul dintre Haemus și Dunăre în provincia Moesia.

Triburile geto-dace din nordul Dunării lovite de celți și bastarni se coalizează, formînd uniuni tribale durabile. Una din ele, în Transilvania, este sub conducerea lui Rubobostes, databilă la începutul sec. II î.e.n.; alta este la Dunărea de Jos. Cea mai însemnată însă se realizează în prima jumătate a sec. I î.e.n., în frunte cu Burebista, care izbuteste să unească triburile geto-dace din Dacia întregă. Încercarea marelui rege de a realiza o centralizare în cuprinsul ei, reducînd puterile șefilor de triburi, s-a terminat însă prin uciderea lui și destrămarea unității amintite. Decebal va merge pe urmele lui, dar el a avut de înfruntat puterea Romei imperiale. În două războaie sîngeroase, 101—102 și 105—106 e.n., rezistența sa a fost sfărîmată, iar Dacia transformată în provincie romană.

Populațiile thraco-geto-dace cuprinse în Imperiul roman și încadrate în administrația, armata, economia și civilizația romană, care atinsese apogeul strălucirii sale, nu au putut să-și conserve ființa etnică, dispărînd din istorie.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare: Flavius Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, traducere de Radu Alexandrescu, București, 1966.

Herodot, *Istoriei* vol. I, traducere de Adelina Piatkowski, București, 1961.

C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece cezari*, trad. de David Popescu și C. V. Georoc, București, 1961.

Lucrări de sinteză: K. Jireček, *Istoriya srba*, vol. I, Beograd, 1952.

D. Kosev, colectiv, *Istoria na Bălgariia*, vol. I, Sofia, 1961.

D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967.

I. I. Russu, *Illirii. Istoria, limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969.

I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, vol. II, 1967.